

Jan Hendrik Bormans (1801–1878), Veldekes Servaaslegende en de nationale geleerdheid

Joep Leerssen

De laatste jaren heeft Henric van Veldeke volop in het zonnetje gestaan. Na het prachtige hoofdstuk dat Frits van Oostrom aan hem had gewijd in zijn 'Stemmen op schrift' kwam er, in de herfst van 2007, de magistrale en rijk geïllustreerde monografie van Jozef Janssens, 'In de schaduw van de keizer', met flankerend daaraan een reeks exposities en lezingen in Hasselt onder de naam 'Viva Veldeke'.¹

Die hedendaagse Veldekereceptie kunnen we terug volgen naar het jaar 1858. Precies anderhalve eeuw geleden voltrok zich een kleine wetenschappelijke revolutie, die Veldeke voor het eerst en voorgoed canoniseerde als de oudste met naam en toenaam bekende dichter van het Nederlandse taalgebied. Dat proces, eclatant als het was, is tegenwoordig goeddeels in het vergeetboek geraakt; de roem van de dichter heeft het éclat van zijn ontdekking in de schaduw gesteld. Het jaar 1858 komt ons niet voor de geest als we terugblikken op de man wiens standbeeld prijkt in de beide Limburgse hoofdsteden, Hasselt en Maastricht. En al veel minder is ons de rol duidelijk van ene Jan Hendrik Bormans. In de volgende bladzijden wil ik de blik richten op deze figuur, die, door de gerichtheid van onze blik op Veldeke, zelf wat obscuur is gebleven.

Bij Veldeke-specialisten, en meer in het algemeen bij die mediëvisten en filologen die hun vakgeschiedenis bijhouden, is de naam natuurlijk wel degelijk bekend. Maar wie de derde jaargang in handen krijgt van de *Annales de la Société historique et archéologique dans le Limbourg* – de onmiddellijke voorloper van de *Publications* – zal eerder gefrappeerd worden door de titel van het daarin gepresenteerde dan door de naam van de presentator. Dat boekwerk, gepubliceerd door de firma Leiter–Nypels in 1858, behelst immers 'Sinte Servatius legende van Heynriek van Veldeken, naer een handschrift uit het midden der XVe eeuw, voor de eerste mael uitgegeven' – de Servaaslegende, kroonjuweel van de Nederlandse letteren, voordien nooit gedrukt.² Aan de tekst van Veldekes dichtwerk gaat een inleiding van 32 bladzijden vooraf, in het Frans – iets wat de lezer zal frapperen als blijk van de nog

HEYNRICK VAN VELDEKEN.

SINT SERVATIUS LEGENDE.

UITGEGEVEN NAER EEN HANDSCHRIFT UIT HET MIDDEN

DER XV^{de} EEUW,

door

J. H. BORMANS.

Nullius et omnium.

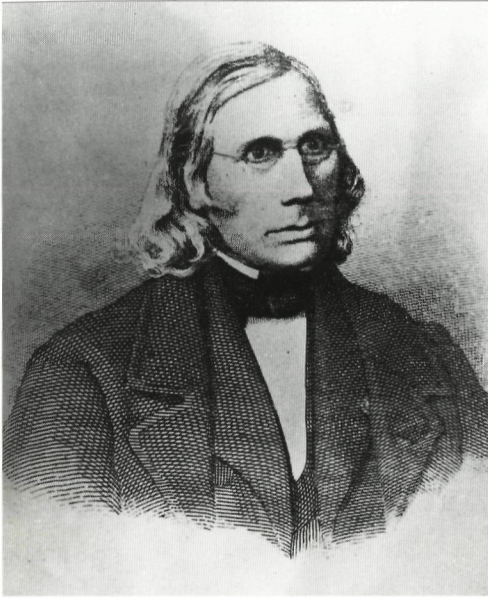
De titelpagina van het artikel en heruitgave van J.H. Bormans 'Heynrick van Veldeken. De Sint Servatius legende (...)' in de "Annales de la Société Historique et Archéologique à Maestricht" 2 (1856-1858) 177-460. Bibliotheek RHCL.

deels bewaarde Franstaligheid van de burgerlijke elite van 'Maestricht';³ maar de naam van de tekstbezorger, Jan Hendrik Bormans, komt bij dat al weinig uit de verf. Een van die deftige amateur-oudheidkundigen misschien, die in deze tijd in genootschappen vergaderden, soms een gelukkige vondst deden in de rommelige archieven van hun tijd, en daar dan een eerste presentatie van gaven, naderhand achterhaald door het solide handwerk van de echte, professioneel-academische wetenschappers?

Want zo waren er velen. Veel oude handschriften die boven water kwamen in deze decennia werden per toeval gevonden; er zat vrijwel altijd een aardige anekdote aan vast. Bestemd om versneden te worden door schoenlappers, lijmkokers of boekbinders, of verwaarloosd op hopen gegooid, worden zulke manuscripten aan de vergetelheid ontrukkt en geven ze vervolgens hun onvermoede culturele rijkdom prijs. De formule sprak zozeer tot de verbeelding dat menige historische roman begint met de verhaaltechnische opmaat van een 'op zolder gevonden manuscript' (zo bijvoorbeeld Walter Scotts *Quentin Durward* en Jacob van Lenneps *De Roos van Dekama*; zelfs Umberto Eco's *De Naam van de Roos* kotteert in zijn openingshoofdstuk nog met die conventie). Ook over de Servaaslegende deed lange tijd een dergelijke anekdote de ronde – het manuscript zou ontdekt zijn op een privaat, en van een wel zéér roemloos einde zijn gered – maar dat is reeds geruime tijd geleden als studentikoos verzinsel ontmaskerd.⁴ Hoe dan ook: spannende verhalen over aan de vergetelheid ontrukte handschriften zijn weliswaar vaak niet meer dan romantische ficties; maar uitgerekend het materiaal dat door Jan Hendrik Bormans is opgedoken heeft vaak een opmerkelijke provenance. Het handschrift van het leven van St. Lutgard was door de zusters van het klooster Nonnemielen tot hartvormige boekenleggers verknipt; het perkament waarop de levensbeschrijving van St. Christina stond werd door een schildermeester aan Bormans in handen gespeeld; enkele Aiolfragmenten kwamen te voorschijn uit de rugversterking van een gichtboek van Alden Biezen; en het beroemdste van alle, het Handschrift Borgloon, was in de band van een register van de Loonse Odulphuskerk aangetroffen.⁵

Daarmee worden enkele dingen duidelijk. Om te beginnen: Bormans speelde een belangrijker rol in de filologie van zijn tijd dan de bescheiden vermelding op de titelpagina van zijn Veldeke-editie zou doen vermoeden. Voorts: de handschriften die met zijn naam verbonden zijn, komen veelal uit de zuidoostelijke hoek van het Nederlands taalgebied, met name de streek Hasselt–Sint-Truiden. Het klooster Nonnemielen, Borgloon, en natuurlijk de plaats bij Hasselt waaraan Henric zijn naam 'van Veldeke' ontleende: het zijn allemaal plekken uit het voormalig Graafschap Loon, het hedendaagse Belgisch-Limburg.⁶

Dat laatste heeft te maken met Bormans' eigen herkomst:⁷ hij was geboren in Sint-Truiden in 1801, en hoewel hij nadien carrière maakte in Gent en Luik, bleef hij zijn leven lang verknocht aan zijn streek van herkomst. In zijn taalkundige werk verwees hij à titre d'exemple regelmatig naar de Truidense streektaal waarmee hij was opgegroeid,⁸ en

Portret van Jan Hendrik Bormans. Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams Nationalisme.

het zijn vermoedelijk deze lokale banden die ervoor zorgden dat de manuscripten die in deze regio boven water kwamen, bij voorkeur aan zijn filologische zorgen werden toevertrouwd.

Ook het feit dat de editie van de Servaaslegende, een van de belangrijkste literaire ontdekkingen van die decennia, werd toevertrouwd aan een provinciaal historisch genootschap, spreekt voor deze regionale band. Het was daarom niet minder opmerkelijk. De vondst zelf was, zoals verderop nader uiteen zal worden gezet, een gebeurtenis van landelijk belang. De oude Jacob Grimm, *grand old man* van de Europese mediëvistiek

en filologische wetenschappen, stuurde vanuit Berlijn een hoffelijke brief aan Bormans om hem met de vondst te feliciteren.⁹ Maar de tekst werd dan toch maar gepubliceerd in het orgaan van een Maastrichts geschied- en oudheidkundig genootschap, en gedrukt bij Leiter-Nypels. Bormans zelf geeft zijn redenen voor dit publicatie-oord aan het eind van zijn inleiding: de auteur was uit Limburg afkomstig, de tekst ging over de stadsheilige van Maastricht, en Bormans (die in deze jaren in Luik doceerde, en erelid was van het Maastrichts genootschap) wilde graag tegemoet komen aan een verzoek van zijn vriend Franquinet. De lokale band was sterker dan de nationale importantie:

La publication de ce poëme dans les *Annales de la Société historique et archéologique de Maestricht* à [sic] un double motif: le sujet et le manuscrit lui-même appartiennent aux antiquités Maestrichtoises; ensuite, comme membre honoraire de cette savante société, je n'ai pu refuser aux instances de mon ami Franquinet, son honorable secrétaire, ce qu'il réclamait de moi à tant de titres.¹⁰

Maar wie was deze Bormans, die Nederlands doceerde aan de universiteit van Luik maar in het Frans correspondeerde met zijn Maastrichtse vrienden en contacten, en het oudste Nederlandse gedicht vol trots aan de wereld presenteerde met een Franstalige introductie? Na een lerarenopleiding in Luik en een kortstondig docentschap aan de gemeentelijke middelbare school van Hasselt, was Bormans in 1835 hoogleraar geworden in Gent. Hier werd hij lid van het Vlaamsgezinde genootschap 'De Tael is gantsch het Volk', en een medestan-

der van Jan Frans Willems – de bekende ijveraar voor het Nederlands in België, en tekstbezorger van de *Reinaert*.¹¹

De culturele verhoudingen in die stad waren toentertijd gespannen. De Belgische afscheiding lag nog vers in het geheugen, en was nog niet geheel beklonken (de definitieve erkenning en grensregeling zou pas in 1839 en later rondkomen). Onder de burgerij van Gent, met zijn door Willem I opgerichte universiteit, leefden nog pro-Nederlandse gevoelens. In het nieuwe België werd weliswaar intensief aan filologische oudheidkunde gedaan – meer dan in Noord-Nederland – en Vlaamse intellectuelen deden het hunne voor het in kaart brengen van het grote middeleeuwse (Bourgondische, Brabantse, Vlaamse) verleden dat zo'n prestige verschaftte aan de kakelverse staat. Dat de taal waarin die bezigheden plaatsvonden vaak het Frans was, deerde (nog) lang niet iedereen. De echte taalstrijd, het verzet tegen de hegemonie van het Frans in de Belgische staat, zou pas rond 1840 losbranden; de Nederlandsgezinde Jan Frans Willems was in dat opzicht een vroege vogel, zoals blijkt uit de bijtende commentaren waarvan hij zijn uitgave van de *Reinaert* voorzag.

Wie zich tussen 1830 en 1840 in België van het Nederlands bediende, gebruikte zo niet een subalterne dan toch een subsidiaire taal waarvoor het gehate Noord-Nederland niet langer als maatstaf kon dienen. Een wildgroei aan spellingvarianten begon te ontstaan, en juist in de tijd dat Bormans in Gent verbleef ontbrandde daar net de zogeheten 'spellingoorlog'. De voordien algemeen geldende spelling-Siegenbeek gold na de losmaking van Nederland als 'inciviek en protestants',¹² en diverse auteurs gingen elk naar hun eigen inzicht aan de slag met systemen van accenten en buigings-N'en. Uitgerekend Bormans' vriend Willems achtte dit een gevaarlijke verbrokkeling van de taal; de door Willems opgerichte *Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde* zette de regering onder druk om met een centrale regeling te komen. Toen de regering te dien einde een commissie benoemde, in 1837, stond die onder het voorzitterschap van Willems – en was Bormans de secretaris. In 1839 bracht de commissie een spellingadvies uit dat tamelijk sterk tegen de Noordnederlandse Siegenbeek-norm aanleunde.

De spellingoorlog was daarmee niet beslecht – wie de huidige debatten over opeenvolgende drukken van het Groene Boekje overziet, zou soms denken dat hij in verschillende gedaantes altijd opnieuw zal opduiken – maar een machtswoord werd wel gesproken. Dat machtswoord was, opnieuw, van de hand van Bormans. Het liet tot medio 1841 op zich wachten (Bormans was een trage en minutieuze werker) en droeg de weinig wervende titel *Verslag over de verhandelingen ingekomen bij het Staatsbestuur van België, ten gevolge der taelkundige prijsvraag voorgesteld bij Koninklijk Besluit van de 6 September 1836*, maar legde met zijn 644 bladzijden heel wat gewicht in de schaal. Het was in elk geval een dam, opgeworpen tegen de particularistische neiging om het 'Vlaams' van een andere schrijfnorm te voorzien dan het 'Hollands'. Hadden de particularisten hun zin gehad, dan zou een op andere dialect-

eigenaardigheden genormeerd Vlaams schrijf- en taalgebruik misschien zijn afgedreven van het 'Hollandse' Nederlands – zoals dat ook met het Afrikaans is gebeurd. Dankzij de interventie van Bormans is dat voorkomen. In de jaren na zijn advies kwam het tot toenadering tussen Noord- en Zuidnederlandse filologen, uitmondend in de gezamenlijke Nederlandse Congressen (het eerste in Gent in 1849); daar werd het idee gelanceerd van een groot gezamenlijk Woordenboek der Nederlandse Taal (uiteindelijk ter hand genomen door De Vries, en thans bekend als het WNT); en uiteindelijk de invoering van de spelling van De Vries & Te Winkel in 1863 (in België) respectievelijk 1884 (in Nederland).¹³

Bormans was dus overduidelijk een zwaargewicht in de Vlaamse letterkundige wereld. Dat zijn naamsbekendheid minder is dan die van zijn tijdgenoten Willems, Blommaert, Snellaert en Serrure ligt zeker niet aan de kwaliteit en het belang van zijn wetenschappelijke interventies. Hij was lid van de Belgische Koninklijke Academie sinds 1847, gaf belangrijke en prestigieuze edities uit van onder meer Maerlants *Der Naturen Bloeme* en de *Brabantsche Yeesten*. Maar zijn werkplek was afgelegen: Luik. Daar was hij in 1837 benoemd tot hoogleraar en daar zou hij tot zijn dood in 1878 blijven.¹⁴ Dichter bij zijn Truidense en Loonse roots, dat wel; maar afzijdig van het intellectuele leven van Vlaams-België. Zijn vertrek vanuit Gent naar Luik vervulde hem later nog met weemoed, getuige een brief aan Willems:

Gij weet hoe zeer het tegen mijnen dank was dat ik, in 't jaer 1837, Gent met zijne ijverige tael- en kunstvrienden, met zijne kostelijke boekenverzamelingen verliet, om mij naer Luik te begeven, waer ik mij ineens buiten die meêslappende beweging, verre van alle hulpmiddelen bevinden moest.¹⁵

Bormans wordt vanaf dat moment een *éminence grise*. Zijn werkwijze was traag en pieteputerig – dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn Latijnstalige (!) kanttekeningen-op-de-vierkantemillimeter bij een Reinaert-uitgave, en zijn ingewikkelde controverses over versmetrum in het Middelnederlands. Uit zijn brieven en ook uit het éne van hem bewaard gebleven, hulpbehoevende portret komt de figuur naar voren van een in zichzelf gekeerde, broze kamergeleerde, die voortdurend kampt met een zwakke gezondheid. Kortom: zijn werkplek, werkstijl en persoonlijke omstandigheden weerhielden hem ervan om deel uit te maken van de sinds 1840 groeiende neiging onder Vlaamse filologen om met hun wetenschappelijke werk in dienst te staan van de politieke strijd om talige gelijkberechtiging. Die strijd was bovendien gecentreerd in en om Gent en Antwerpen, en Bormans' ware liefde gold zijn meer oostwaarts gelegen geboortestreek. Hij heeft in latere tijden dan ook eerder de reputatie van een a-politieke boekenwurm gekregen.¹⁶

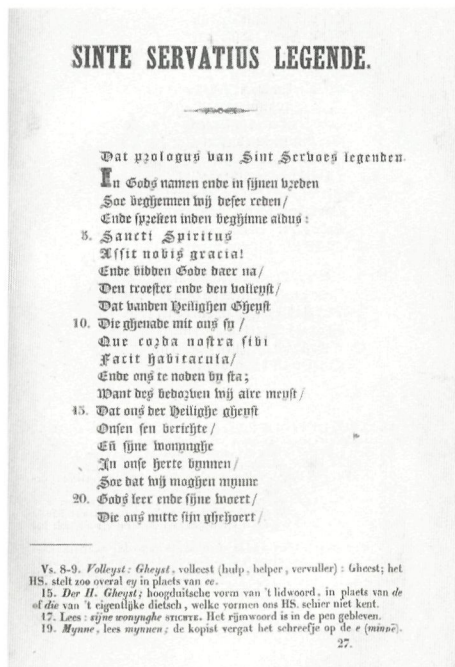
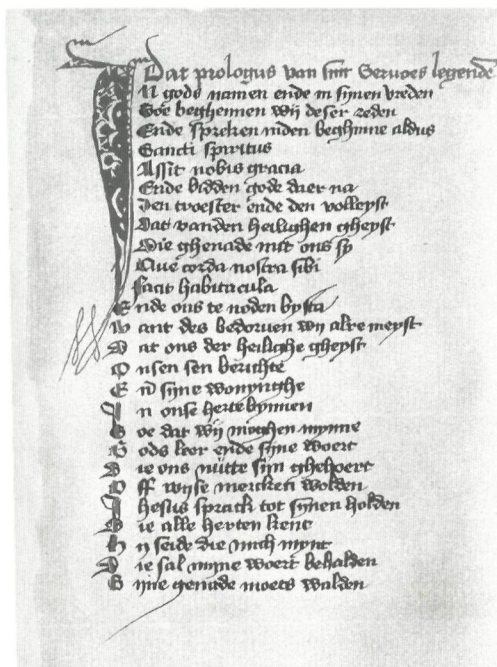
Bovendien heeft zijn statuut als tekstbezorger de academische professionalisering van het filologische bedrijf niet doorstaan. In 1905 schroomde C.P.F. Lecoutere niet om de tekstedities van Bormans als *détestables* en als onbetrouwbaar van tafel te vegen¹⁷ – maar dat is

een lot dat vrijwel elke filologengeneratie moet verdragen van haar opvolgers. De filologie is niet alleen een wetenschappelijke discipline, maar ook een vendetta: elke nieuwe generatie heeft haar wetenschappelijke status willen bewijzen door de voorlopers als amateurs te verketteren.

Intergenerationeel antagonisme is deel van de filologische bedrijfscultuur. En al is ook Bormans onder het juk van zijn opvolgers doorgegaan, hij was in 1857 niet zomaar de eerste de beste aan wie in Luik het herontdekte manuscript van de Servaaslegende ter hand werd gesteld. Wat voor Bormans in het bijzonder koren op de molen was, omdat hij al enige jaren een vermoeden koesterde over de identiteit van ene Henric van Veldeken, uit de streek van Hasselt. Die persoon was door de filoloog F.J. Mone gesignaleerd in een bronnenuitgave uit 1830, *Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Literatur und Sprache*. Deze Mone was op zijn beurt een vooraanstaand geleerde (hoogleraar in Leuven, adept van Grimm), en Bormans had al eerder blijk gegeven van oplettende belangstelling voor zijn werk. Immers, Mones eerdere editie van een vroege Latijnstalige versie van het Reinaert-verhaal, onder de titel *Reinardus Vulpes*, had Bormans' aandacht getrokken, want de handschriften waarnaar Mone had gewerkt, ontdekt in Luik, waren oorspronkelijk geschreven in Bormans' geboorteplaats St. Truiden; dat was aanleiding genoeg voor Bormans om als commentaar op Mone zijn eigen *Notae in Reinardum Vulpem* het licht te doen zien (1836). Welnu, in Mones *Quellen* had Bormans opnieuw een streekgenoot aangetroffen – de ministeriale lagere edelman Henric van Veldeken, uit de streek rond Hasselt – en die naam kon Bormans nu herkennen in de Servaaslegende, waarin de auteur (die de tekst notabene opdraagt aan gravin Agnes van Loon) zichzelf aan de lezer voorstelt in de slotverzen van het 2e boek: 'In dutsche dichtede dit Heynrijck, die van Veldeken was geboren'.

Daarin – in die identificatie van de auteur, waaraan Bormans het grootste en meest nauwgezette deel van zijn introductie wijdt – school de echte explosieve kracht van deze ontdekking. Want de door Mone vermelde landjonker uit de buurt van Hasselt, die nu een verdienstelijke dichter bleek te zijn, kon daardoor tevens worden geïdentificeerd met de Minnezanger en auteur van de vermaarde *Eneit*.

Nogal wiedes, zal de hedendaagse lezer denken; maar zo wiedes was dat in 1857 helemaal niet. De dichter van de hoog aangeschreven Aeneas-romance *Eneit*; de man die met minnenedichten in het Manessische handschrift stond; die reeds was geprezen door zijn middeleeuwse opvolgers (Godfried van Straatsburg en Wolfram von Eschenbach) als de man die de hoofse minne in de Duitse literatuur had geïntroduceerd – die man gold namelijk tot in de jaren-1850 als domweg een Duitse dichter, met als naam Heinrich von Veldeck. Scherpzinnige filologen zoals Grimm hadden weliswaar een lichte Rijnlandse kleuring in 'Veldecks' taalgebruik gezien, maar dat plaatste (in hun visie) deze Heinrich hoogstens in een Keuls-Kleefse omgeving; hij was verder actief geweest in Duitse literaire en adellijke kringen, en niemand twijfelde aan zijn door en door Duitse identiteit. *Eneits* populariteit

Eerste bladzijde van de transcriptie door J.H. Bormans van Veldekes Servaaslegende, in Oudhollandse letter (rechts; vergelijk noot 2). Op de tegenoverliggende pagina (links) werd een weergave van de oorspronkelijke tekst opgenomen. “Annales de Société Historique et Archéologique à Maastricht” (zie supra). Bibliotheek RHCL.

aan de Duitse hoven zou ondenkbaar zijn geweest ‘wenn es Niederdeutsch, oder in Veldeks heimischer Mundart gewesen wäre’, aldus een negentiende-eeuwse germanist. Integendeel: Veldekes regionale dialectkleuring bewees veeleer, hoe sterk de taalvarianten van de benedenloop van de Rijn deel uitmaakten van het Duitse complex. Ook de invloed van Frans literair materiaal (het voorbeeld van de *Énéide*) en Veldekes gebruik van ‘mancherlei wälsche Wörter’ valt in het niet bij ‘dem so eigenthümlichen und so echt Deutschen Gepräge der Lieder Veldeks’.¹⁸ Uit zijdelingse vermeldingen was wel bij geruchte bekend dat deze Heinrich een poëtische vita van St. Servatius geschreven moest hebben, maar die tekst was niet meer vindbaar.

Dat een gelijkluidende naam nog eens in de buurt van Hasselt opdook in een door Mone gesignaleerde oorkonde hoefde dus weinig te betekenen; maar dat er vervolgens een in Maastricht spelend Servatiusgedicht, in een Maaslands idioom, met vermelding van deze zelfde naam opdook – dat wierp een geheel nieuw licht op de identiteit en plaatsing van de Minnezanger. Bormans kwam tot een koene conclusie, die hij kort na de ontdekking van het handschrift in gespierde taal meedeelde aan de Belgische Academie. Niet alleen was een verloren werk van de beroemde minnezanger Heinrich von Veldeck teruggevonden, maar

de taal waarin die tekst was gesteld demonstreerde dat diezelfde minnezanger eigenlijk uit het Dietse – niet het Duitse – taalgebied afkomstig was, hij was dus een Maaslander en geen Rijnlander.

*Le Saint Servais si longtemps et si vainement cherché en Allemagne, devait se retrouver en Belgique. Je l'ai en ce moment devant moi. Le nom même du poëte a pris une forme belge: Heinrich von Veldeck, von Veldeke, von Veltkilchen, etc., est devenu Heijnrijck van Veldeken. Quant au poëme, il est écrit non pas en haut allemand ni en bas allemand, mais en thiois, en dialecte limbourgeois, dans la langue de l'ancien comté de Loz.*¹⁹

Veldeke was daardoor 'restitué à la Belgique'. De Nederlandse letteren konden een kroonjuweel terug claimen op de grotere nabuur! Dat ging als een lopend vuurtje rond. Snellaert schreef vrijwel onmiddellijk aan Alberdingk Thijm:

Apropos, Bormans heeft een' vond gedaen die de wereld zal verbazen: eergisteren heeft hy er eene lezing in de Akademie over gehouden. Ge kent den hoogduitschen dichter Hinrich von Veldeke? Welnu de gelukkige professor heeft een gedicht (het leven van Sinte-Servaes) ontdekt niet in het hoogduitsch maer door Hendrik van Veldeke in 't Dietsch geschreven en dat hy opgedragen had aen zekere gravin van Looz, zoo dat het meer dan waerschyntlyk is dat de hoogduitsche gedichten welke wy van den grooten man kennen niet naders zyn dan vertalingen van zyn dietsch, en dat wy de hoogduitschers die zoolang op ons smaelden, een aerdig nypertjen op den neus zullen mogen stellen. Van Veldeke is anders de eerste niet onzer dichters die ons in een opperduitsch kleedjen ontsmokkeld werd. Was er van Maerlant anders niet bekend dan de Alexander, de man zou mede zyn regt van Vlaming verloren hebben. Zoo raekten wy de Goedroen, graef Rudolf, en wie weet wat nog kwyf! Maek die goede tyding ten uwent ruchtbaer, zoo Bormans zelf niet reeds geschreven heeft.²⁰

En Alberdingk Thijm, de Amsterdamse voorman der Nederlandse katholieken en bevorderaar van de mediëvistische smaak, deed het zijne. Net in deze maanden verscheen in diens tijdschrift *Dietsche Warande* een middeleeuws heiligenleven, *Het leven van St. Lutgardis* met, jawel, Bormans als tekstbezorger. (Die publicatie zou overigens leiden tot een briefwisseling met Gezelle en de oprichting in 1874 van een 'Gilde van Sint Luitgaarde'.²¹) Er werd onmiddellijk een lange voetnoot ingewrongen waarin Bormans zijn ontdekking en identificatie van de Servaaslegende voor het grotere Nederlandse publiek wereldkundig maakte:

Onlangs, hetgeen ik geerne hier bekend maek, ontdekte ik een dichtstuk van omtrent 7.000 verzen, dat [...] omtrent 1150 moet geschreven zijn, en waarvan de tael, schoon iets minder kunstig, in rijkdom, zuiverheid, zachtvloeyendheid en buigzaamheid met de beste overblijfsels van lateren tijd gelijk staet – de oorspronkelijke Dietsche Legende van St. Servatius, van Heynrijck van Veldeken! Welke Kunstmeister der middelhoogduitsche poëten dus een Nederlander en ja! een Limburger uit het Graafschap Loon wordt.

Over de identificering en datering van de auteur van de Servaaslegende als zijnde de twaalfde-eeuwse Minnezanger Veldeke bestond aanvankelijk enige twijfel. Het in Aubel teruggevonden en door Bormans geëditeerde handschrift was namelijk van recentere datum (vijftiende-eeuws). Een vooraanstaande mediëvist als Jonckbloet had aanvankelijk zijn twijfels. Jonckbloet, die de Dietse letteren graag op ridder-epiek en anticle-ricale Reinaert terugvoerde (en weg van de door hem gesmade Maerlant) liet de koppositie niet graag aan een religieus heiligenleven-in-verzen over; maar ook hij liet zijn aanvankelijke terughoudendheid varen en de identiteit en datering van Veldeke en zijn Servaaslegende werd beslecht met de vondst van additionele fragmenten in Duitsland.²² Die vondsten bewezen dat de tekst inderdaad veel ouder was dan het Aubelse handschrift, en spoorde bovendien met wat bekend was over Veldekes dichterloopbaan ten oosten van de Rijn.

Veldeke is daarna wel een *cause célèbre* geworden in de soms wat prikkelige verhouding tussen neerlandistische en germanistische filologen. In het van nationalisme doordrenkte negentiende-eeuwse klimaat was de culturele en talige fluïditeit van Veldeke een dilemma. Immers, negentiende-eeuwse filologen van de generatie van na Wilhelm v. Humboldt en Jacob Grimm hielden er uitgangspunten op na die van de diverse talen en culturen van Europa een hermetisch afgesloten hokjes-systeem maakten.²³ Ze zagen in taal het *operating system* van een nationale cultuur, iets dat de identiteit en de mentaliteit, de *Volksgeist*, als het ware programmeerde en determineerde. De literatuur was de hoogste spirituele en talige uiting van zo een cultuur en nationaliteit, en om die reden een bewijs van culturele eigen-standigheid. Dat soort opvattingen lag ten grondslag aan de eerder geciteerde uitlating dat Veldeke een 'so echt Deutsches Gepräge' vertoonde. De gedachte dat één en dezelfde dichter zowel in de Dietse als in de Duitse letteren actief was, moet op toenmalige filologen zo ondenkbaar zijn overgekomen alsof één en dezelfde voetballer zowel voor Ajax als voor Feijenoord zou spelen, of dat één automotor zowel op benzine als op diesel loopt. 'Diets' en 'Duits' waren die jaren toch al in een fel afbakningsconflict verwickeld, want terwijl de Duitse Germanisten de Nederlanden als een afgedreven uithoek van het grotere Duitse complex beschouwden dat door toevalligheden een eigen standaard had ontwikkeld maar eigenlijk toch niet echt anders was dan de grote Duitse taalgemeenschap – een beetje dus

zoals in Nederland tegen het Afrikaans wordt aangekeken – was in de jaren-1850, mede tengevolge van de Taalcongressen van 1849 en volgende jaren, het begrip Diets als een verzamelnaam opgekomen voor de niet-Duitse Nederlandse taalvormen van de Lage Landen (denk aan de titel *Dietsche Warande* van Alberdingk Thijms in 1855 opgerichte tijdschrift), en poneerde men nadrukkelijk de eigenstandigheid daarvan tegenover de hegemoniale grote germanistiek.²⁴

Echte omwentelingen in de wetenschap hebben als kenmerk dat ze niet zonder slag of stoot bevochten worden. Ook Bormans' identificatie van Veldeke zou pas na veel strubbelingen tot een consensus leiden. Gedurende minstens een eeuw ná de ontdekking van 1857 was Veldekes plaatsing tussen Luik en Kleef een 'half glas water', halfvol of halfleeg al naar gelang de zienswijze van de toeschouwer – of erger nog: een glas dat voor de helft gevuld was, hetzij met de wijn van de *amour courtois*, hetzij met het bier van de *Minnesang*. Onder Duitse Germanisten gold Veldeke voor, en tot op zekere hoogte ook nog ná, de ontdekking van de Servaaslegende als een West-Rijnlandse uitloper van het Duitse complex, een variant binnen het Duits. Voor de neerlandici vanaf Bormans gold hij als een Oost-Maaslandse uitloper van een taalgebied dat ook Vlaanderen, Brabant en Holland omvatte, en dus iemand die pertinent *niet* uit het Duitse complex afkomstig was.

Dit soort discussies was politiek zeer beladen. Immers de Maas-Rijnlandse streek stond sinds het Congres van Wenen onder een zware geopolitieke hypotheek. Duitse nationale activisten zoals Ernst Moritz Arndt hadden sinds 1813 voor een hersteld Duitsland geijverd waarvan de Westgrens minstens tot Maastricht en Luik en idealiter tot Duinkerken en Rotterdam zou moeten reiken, dus inclusief het Maasland. Arndts ideeën, neergelegd in zijn roemruchte *Der Rhein, Deutschlands Strom, nicht Deutschlands Grenze* (1813) hadden de sympathie gekregen van het merendeel van de germanistische filologen, inclusief Hoffmann, von Fallersleben en Jacob Grimm.²⁵ De neiging bleef, zowel de Lage Landen als de aldaar gesproken taalvorm te beschouwen en te 'claimen' als een afgedreven deel van het grote Duitse complex. Dat gold des te sterker voor het zuidoostelijk deel van dat gebied, waarvan de staatkundige positie bovendien nog eens ter discussie kwam te staan met de Belgische afscheiding (die in Duitsland gezien werd als een *déconfiture* voor het experiment-Nederland, aldus Arndt in zijn *Belgien und was daran hängt* van 1830) en de daaruit resulterende dubbelzinnige positie van Limburg als hertogdommelijk lidmaat van de Duitse Bond. Tot overmaat van begripsvertoebeling probeerde Scherpenzeel Heusch zijn anti-Hollandse separatisme via de megafoon van het Frankfurtse Parlement van 1848 uit te dragen,²⁶ onder gebruikmaking van de status van Limburg als lid van de Duitse Bond – hetgeen de oude Arndt (die in Frankfurt een parlamentszetel had), ertoe aanzette om onder daverende toejuichingen nog maar eens de groot-Duitse ideeën uit te dragen die hij reeds in zijn pamfletten van 1813 en 1830 had verkondigd. De ideeën van Arndt c.s. over een 'Rijnland' dat de natuurlijke westelijke uitloper vormt van een Keuls-Duitse invloedssfeer in de richting van de Noordzee zouden veel hegemoniaal denken blijven doordesemen en zijn nog terug te

vinden in de *Flamenpolitik* van de Duitse bezetters van België in de periode 1914–18, evenals in de zogeheten *Westforschung* die na 1918 floreerde. Die *Westforschung* (die na 1933 sterk in *völkisch* vaarwater terechtkwam) was als cultuurhistorische geografie sterk schatplichtig aan de taalkundige geopolitiek van filologen als Arndt en Grimm en telde onder zijn voornaamste vertegenwoordigers lieden als Franz Petri – maar ook de germanist-filoloog Theodor Frings.²⁷ En de preoccupatie van Frings, geboortig uit Mönchengladbach, met Veldeke en de Servaaslegende, zou die geopolitieke belasting van het ‘Veldeke-probleem’ (Maaslands Diets of Rijnlands Duits?) tot diep in de twintigste eeuw continueren. Het ‘nypertjen’ bleef zeer doen.

Pogingen van Duitse filologen zoals Frings en zijn medewerker Gabriele Schieb om op basis van de Servaaslegende een ‘oud-Limburgs’ te reconstrueren voor Veldekes overige werk werden dan ook argwanend gadeslagen door medioneerlandici als J. van Mierlo.²⁸ Dat was een vitterige gelijkhebber, maar zijn argwaan was, gegeven de na-resonerende traditie van Arndt tot Petri, begrijpelijk. Het oud-Limburgs waar men Veldeke naartoe schreef was Ripuarisch, vernoemd naar het hertogdom dat in Veldekes tijd, een eeuw vóór de Slag van Woeringen van 1288, een bondgenoot van het aartsbisdom Keulen was geweest, en trok Veldeke en de taal- en cultuur van zijn tijd toch weer richting Rijnland; terwijl voor van Mierlo de geestesgesteldheid van deze dichter vanuit Westelijke, Romaanse en Vlaamse bronnen was gevoed en er hoegenaamd geen aanleiding was om het bisdom Luik of het graafschap Loon, ten westen van de Maas, onder een opgerekt Keuls-Rijnlandse paraplu te laten vallen.

Een voorbeeld mag verduidelijken, hoe nationaal-tendentieus de filologie in al haar wetenschappelijke omfloerstheid kan zijn. In hun teksteditie *Sente Servas – Sanctus Servatius* (Halle/S 1956, een volle eeuw na Bormans’ ontdekking) beroepen Frings en Schieb zich tégen het gevit van Van Mierlo op de eerbiedwaardige en wetenschappelijk onaantastbare ‘Grundsätze der Meister’, d.w.z. Lachmann en de grote germanistische vertegenwoordigers van de kritische teksteditie (vgl. noot 2); een methode, gewraakt door Van Mierlo omdat daardoor de spelling van het vijftiende-eeuwse Maastrichts-Aubelse handschrift wordt omgeschreven naar de Duitse orthografische normen van de oudere Beierse fragmenten, en de tekst daardoor een Germaanser aanzien krijgt. Frings en Schieb bestrijden ook het door van Mierlo wel zéér scherp gemaakte onderscheid tussen ‘Nederlands’ en ‘Duits’ (op zich niet onterecht) en stellen (evenmin onterecht): ‘Auf Grund junger politischer und sprachlicher Grenzen sollte man dem 12. Jahrhundert keine geistigen Grenzen aufzwingen.’ Echter... die nuance wordt dan toch weer gebruikt om Veldeke, inclusief de Servaaslegende, richting Kleef en Keulen te trekken: ‘Wir haben es mit einem Limburger zu tun’, stellen zij (waarbij een rookgordijn wordt opgetrokken tussen de hedendaagse Belgische en Nederlandse provincies en het middeleeuwse hertogdom onder de Hoge Venen), en laten dat ‘Limburg’ vervolgens aanleunen tegen ‘Kleef im Norden bis Limburg [d.w.z. Limbourg aan de Vesdre] im Süden [...] bis tief hinein in den kölnischen Machtbereich zwischen Maas und Rhein’

(pag. v-vii). Aldus wordt een geografisch gebied omkaderd met het middelpunt ergens tussen Düren en Mönchengladbach, met de rug naar Luik en Brussel toegewend, en wordt in dat gebied een Servaastekst gesitueerd en gepresenteerd in aan Duitse normen aangepaste orthografie – en dat alles met de mededeling dat je een kniesoor bent als je een onderscheid wil maken tussen Middelnederlands en Middelhoogduits...²⁹

Aan neerlandistische zijde valt daartegen op, hoezeer de argwaan van Van Mierlo een voortzetting vormt van het gegnuif van Snellaert over het ‘nypertjen’ dat de Oosterburen op de neus is gezet. Men beseft gedurende de hele eeuw na 1857, dat met de ontdekking van de Servaaslegende als Maastrichtse tekst en de identificatie van Veldeke als Maaslands dichter een filologische strijd was ontstaan die een tamelijk precieze afspiegeling vormt van de geopolitieke conflicten rondom de Duitse westgrens.³⁰

Bormans’ Veldeke-interventie vond dus plaats in een geopolitiek gespannen situatie, en heeft tot naschokken geleid die een eeuw zouden aanhouden. Het laat zich aanzien dat Bormans zelf zich van dat brisante potentieel bewust was, getuige het onkarakteristiek zwaar aangezette patriottische enthousiasme waarmee de frêle kamergeleerde voor de Belgische Academie verkondigde hoe Veldeke op de Duitsers was teruggewonnen.

Vandaag de dag zou men hopen dat men de neiging ontgroeid is om hedendaagse nationale loyaliteiten uit te vechten in kwesties van middeleeuwse – en dat wil dus zeggen: pre-nationale – literatuur. Geen verstandige germanist kan de auteur van de Servaaslegende aan de Nederlandse letteren ontzeggen; geen verstandige neerlandicus kan beweren dat Nederlands en Duits in de twaalfde eeuw net zulk verschillende en scherp afgebakende categorieën waren als vandaag de dag. Middeleeuwse literatuur zoals het Roelandslied of de *Reinaert* met hun varianten in vele talen, en ook de figuur van Veldeke met zijn activiteiten ten westen van de Maas en ten oosten van de Rijn, zijn als de erfenis van een verre voorouder met veel nakomelingen. Al die nakomelingen kunnen legitieme aanspraken laten gelden, maar geen van hen zal de legitimiteit van de aanspraken van de anderen kunnen ontkennen – hoe graag ze dat ook zouden willen.

De filologen van de generatie-Bormans maakten deel uit van een modern proces van natievorming dat ook het Europese verleden onder meerdere nationale hypotheeken plaatste. Veel van de activiteiten van deze filologen, op het gebied van de taalkunde, de spelling, de dialectologie en de uitgave van middeleeuwse teksten, maakten deel uit van dat kristallisatieproces.³¹ Intellectuelen kregen een professioneel-academische status en publieke stem in universiteiten en academies. Onder de burgerij werden genootschappen en tijdschriften opgericht – we zijn naast het Maastrichtse Geschied- en Oudheidkundig Genootschap met zijn publicatiereeks ook het Gentse *De Tael is gantsch het volk* tegengekomen, de *Maetschappij tot bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde*, de *Dietsche warande* en de reeks Nederlandse Congressen, tot en met het Gilde van St. Lutgardis. In dit soort intellectuele sferen en organisatievormen werden oude teksten geëditeerd,

taalvarianten opgetekend en genormeerd, grammatica's en woordenboeken samengesteld, volksliederen en spreekwoorden verzameld, musea en leesclubs ingericht, nationale identiteiten besproken en bevochten: naar buiten toe (Vlaams tegen Nederlands, Vlaams tegen Frans, Nederlands en Vlaams tegen Duits) en naar binnen toe (de normering van een gezamenlijke Nederlandse spelling, de canonisering van Veldeke als het oudste boegbeeld van de Dietse letteren).

Bormans, als waarachtig filoloog van zijn generatie, heeft aan al die activiteiten meegedaan. Zijn rol als arbiter van de Vlaamse spellingstrijd is voor de consolidering van de Nederlandstalige cultuur in de Zuidelijke Nederlanden niet minder belangrijk geweest dan zijn identificatie van Heinrich von Veldeck als Henric van Veldeke, geboortige Hasselaar en Maastrichts stadsdichter. Bormans was betrokken bij alle nationale identificatie- en afbakeningsgeschillen die tijdens zijn leven speelden, tussen Vlaanderen, België, Nederland en Duitsland. Bij zijn ontegenzeggelijke Vlaamsgezindheid was hij nooit een loutere nationaal-chauvinist. Hij geeft er niet om de Franse taal te gebruiken, zelfs in de inleiding van zijn Servaaseditie (de noten zijn in het Nederlands); en keer op keer zien we door de nationaal-filologische beladenheid van zijn tijd zijn wat afzijdige, streekgebonden regionalisme heen schemeren: zijn beslissing om de Servaaslegende door Franquinet in Maastricht te laten publiceren, zijn aandacht voor de oude literaire overblijfselen van het Graafschap Loon, en zijn herhaalde herkenning van Veldeke, niet als *fellow national*, maar als streekgenoot. Net als zijn latere opvolger Frings spreekt ook Bormans Veldeke aan als 'Limburger' – een term die niet past voor de middeleeuwse dichter³² maar in zijn geval aangeeft hoezeer de negentiende-eeuwse geleerde zich regionaal met hem verbonden voelt, los van Belgische, Nederlandse of Duitse aanspraken.

Noten

- 1 Frits van Oostrom, *Stemmen op schrift: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300* (Amsterdam 2006). Jozef Janssens, *In de schaduw van de keizer: Hendrik van Veldeke en zijn tijd (1130–1230)* (Zutphen 2007).
- 2 J.H. Bormans ed., ‘Sinte Servatius legende van Heynriek van Veldeken, naer een handschrift uit het midden der XVe eeuw, voor de eerste maal uitgegeven’, in: *Annales de la Société historique et archéologique dans le Limbourg* 2 (1858). Er is ook een aantal losse overdrukken geproduceerd. De productie is aan de hand van een briefwisseling in beeld gekomen: Jef Notermans, ‘Jan Hendrik Bormans’ editio princeps van Veldekes Servaaslegende en de briefwisseling daaraan voorafgaande’, in: *Wetenschappelijke tijdingen* 32 (1973) 179–192. Het verdient enige aandacht dat de tekst in een oud-hollandse letter is gedrukt. Her en der in Europa was het gebruik van ouderwetse lettertypes voor oude teksten het typografische wapenteken van de voorstanders van de ‘diplomatische’ editie, die zoveel mogelijk een concreet handschrift natuurgetrouw voor het publiek wilden brengen, en als zodanig de tegenstrevers van de ‘kritische’ school. Die wilde namelijk uit alle handschrift-varianten een ideale ‘oertekst’ reconstrueren, welke dan meestal in een strakke moderne letter werd afgedrukt. Tussen de beide scholen heeft lang strijd gewoed. De bekendste voorman van de kritische school was Karl Lachmann, zijn voornaamste tegenstrevers waren de Fransen Paulin Paris en Joseph Bédier; vgl. J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland: Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806–1890* (Nijmegen 2006) 152. Überhaupt was de diplomatische school vaak een beetje beducht voor de hegemoniale uitstraling van de Duitse germanistiek met Grimm en Lachmann als über-filologen. Bormans’ gebruik van de Oudhollandse letter is dus niet waardenvrij.
- 3 Vgl. Marina Kessels-van der Heijden, *Maastricht, Maastricht, Mestreech: De taalverhoudingen tussen Nederlands, Frans en Maastrichts in de negentiende eeuw* (Hilversum 2002). Voor de plaats van het LGOG daarin, zie: G. Venner, ‘De stichting en de eerste jaren van het Oudheidkundig Genootschap in het hertogdom Limburg’, in: *PSHAL* 139 (2003) 143–201.
- 4 Jef Notermans, ‘Bij het “eeuwfeest” der ontdekking van een manuscript der Servaaslegende’, [oorspronkelijk 1957, herdrukt] in: *Rondom de Maaslandse dichter en minnezanger Heinric van Veldeke* (Hasselt 1973) 45–48.
- 5 Leerssen, *De bronnen*, 215 n. 24, alsmede Jos Biemans e.a., *Het handschrift–Borgloon. Hs. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek (UvA), IA 24, I, m, n* (Hilversum 2000).
- 6 Van Oostrom, *Stemmen op schrift*, onderkent deze vroege afzonderlijkheid van de streek binnen de Dietse letteren; vgl. ook Jan Goossens, ‘Op zoek naar lijnen in de ontluikende Middelnederlandse letterkunde’, in: F. van Oostrom ed., *Grote lijnen. Synthesen over Middelnederlandse letterkunde* (Amsterdam 1995) 27–46.
- 7 In het hier volgende val ik herhaaldelijk terug op Leerssen, *De bronnen*. Voor Bormans: Edouard Poncelet, ‘Jean-Henri Bormans (1801–1878)’, in: *La Commission Royale d’Histoire, 1834–1934. Livre jubilaire composé à l’occasion du centième anniversaire de sa fondation* (Brussel 1934) 155–161; J.F. Vanderheyden, ‘De Limburger J.H. Bormans als neerlandicus’, in: *Verslagen en mededelingen* (Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde) (1955) 253–290; Guido Wulms, *Jan-Hendrik Bormans (1801–1878)* (Antwerpen 1977). De beide laatste titels bieden een goede verdere bibliografische bronnenverwijzing.
- 8 Zo bijvoorbeeld zijn ‘Lijst van woorden en spreekwijzen uit het Truiersch (Limburgsch) dialekt’, in: *Archief voor Nederlandsche taalkunde* 2 (1849–50) 360–367.

- 9 A. Beets, 'Een brief van Jacob Grimm aan J.H. Bormans', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 11 (1892) 78-81.
- 10 Bormans, 'Sinte Servatius legende', 32.
- 11 Voor de bijzonderheden over genootschappen als 'De tael is gantsch het volk', en figuren zoals Willems, Snellaert en anderen, verwijst ik naar de *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt 1998).
- 12 P. Hessmann, 'J.H. Bormans "Verslag" als document van de Zuidnederlandse spellingstrijd', in: F. Daems en J. Goossens ed., *Een spyghel voor. G. Jo Steenberg: Huldealbum aangeboden bij zijn emeritaat*, (Leuven 1983) 159-177 (160). Algemeen ook Walter Couvreur en Roland Willemyns, 'Spellingoorlog', in: *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging* 3, 2802-2805 en Eug. de Bock, 'De spelling – Bormans', in: *Verkenningen in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Antwerpen 1965) 56-59.
- 13 Leerssen, *De bronnen*, 116-119.
- 14 Zijn zoon Stanislas (Hasselt 1835 – Luik 1912) maakte geheel en al deel uit van de Franstalige cultuursfeer van België. Als vooraanstaand rijksarchivaris was hij betrokken bij belangrijke uitgaven van oorkonden en rechtshistorische bronnen uit Franstalig België. Hij bracht ook het dialect van de Luikse mijnwerkers, leerwerkers en wevers in kaart. Hij schonk de middelnederlandse manuscripten van zijn vader aan Nederlandse universiteitsbibliotheken (het Veldeke-HS aan Leiden, het HS-Borgloon aan Amsterdam).
- 15 Bormans aan Willems, 20 mei 1846, geciteerd in: Vanderheyden, 'De Limburger Bormans', 263.
- 16 Zo bijvoorbeeld Poncelet, 'Bormans', 157: 'Chez Bormans, c'était une question d'étude linguistique, sans la moindre idée de favoriser un mouvement nationaliste ou politique'. Vanderheyden, 'De Limburger Bormans', 268 en noot citeert ter weerlegging hiervan een patriottisch-Vlaamsgezinde (maar in het Frans vervatte!) recensie van Bormans' hand uit 1837.
- 17 Vanderheyden, 'De Limburger Bormans', 274-275.
- 18 Aldus Friedrich Heinrich von der Hagen ed., *Minnesänger: Deutsche Liederdichter des zwölften, dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts*. 1: Manessische Sammlung (Berlijn 1838) 75-77. Grimms gissingen over het dialect van 'Veldek' waren geuit in zijn *Deutsche Grammatik*. 1 (2e ed.; Göttingen 1822) 13.
- 19 J.H. Bormans, 'Sur la découverte de deux anciens poèmes thiois jusqu'ici crus perdus ou ignorés', in: *Bulletins de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, Ser.2, 1 (1857) 501-507.
- 20 Snellaert aan Thijm, 8 maart 1857, geciteerd in: Ada Deprez ed., *F.A. Snellaert en J.A. Alberdingk Thijm, briefwisseling 1843–1872* (Gent 1971) 156.
- 21 Lutgardis werd als Dietstalige non in een Romaanstalig klooster geplaatst. Teneinde een verkiezing tot abdis te voorkomen (iets waarvoor zij te bescheiden was) besloot zij, geen Frans te leren. Dat werd door Bormans als een ideaal voor Vlaamse jongelieden in het hedendaagse België voorgehouden: 'Lutgardis had eene bijzondere reden om die tael niet te willen leeren [t.w. nederigheid, JL]; maer zij hield toch ook buitendien meer van en aen het Dietsch, als blijkt uit B. I. Vs. 850-857. Ik doe het voorstel dat wij haer tot patroonesse der dietsche tael en letterkunde verkiezen en midden in onze banier plaetsen!' J.H. Bormans, 'Het Leven van Sinte Lutgardis, een Dietsch gedicht, ten laetste van de tweede helft der XIVe eeuw, naar het oorspronkelijk handschrift van Broeder Gheraert', in: *Dietsche warande*, 3-4 (1857-58) 37-67, 132-165, 285-322, 155-170, 267-302 (157n.). Gezelle volgde die opwekking. Lutgard is sindsdien een populaire Vlaamse meisjesnaam geworden. De briefwisseling tussen Gezelle en Bormans is uitgegeven: Pierre Hessmann, 'De briefwisseling Bormans-Gezelle', in: *Gezelliana* 1 (170) 28-48. Ook hier was trouwens sprake

van regionale betrokkenheid bij Bormans: Lutgardis was geboortig van Tongeren en geprofest in St.-Truiden.

- 22 Over Jonckbloet: Ingrid Biesheuvel, 'Strijder tegen dilettanten: Willem Joseph Andries Jonckbloet (1817–1885)', in: W. van Anrooij, D. Hoogenelst en G. Warnar ed., *Der vaderen boek. Beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde. Studies voor Frits van Oostrom ter gelegenheid van diens vijftigste verjaardag*, (Amsterdam 2003) 49-60, alsmede Lodewijk van Driel en Jan Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel: een duografie* (Den Haag 1998) en Marita Mathijssen, 'Stages in the development of Dutch literary historicism', in: Dirk Van Hulle en Joep Leerssen ed., *Editing the nation's memory: Textual scholarship and nation-building in nineteenth-century Europe* (Amsterdam 2008) 287-303.
- 23 Vgl. J. Leerssen, 'Introduction: Philology and the construction of national literatures', in: Van Hulle en Leerssen, *Editing the nation's memory*, 13-27.
- 24 Zie J. Leerssen, 'Landsnamen, taalnamen: De lexicale aanloop tot de Groot-Nederlandse gedachte', in: Jane Fenoulhet e.a. ed., *Neerlandistiek in contrast* (Amsterdam 2007) 471-485.
- 25 Vgl. afgezien van Leerssen, *De bronnen*, ook Ulrike Kloos, *Niederlandbild und deutsche Germanistik, 1800–1933. Ein Beitrag zur komparatistischen Imagologie* (Amsterdam 1992).
- 26 De episode is overbekend. Vgl. Leerssen, *De bronnen* en het standaardwerk J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond, 1815-1851* (Groningen 1955).
- 27 Vgl. Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk: Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit, 1918–1948* (Amsterdam 2005) 286-7. Algemeen over de *Westforschung*: Barbara Henkes en Ad Knotter ed., 'De "Westforschung" en Nederland. Tijdschrift voor geschiedenis 118 (2005) afl. 2 [speciale uitgave]; alsmede Hans Derks, *Deutsche Westforschung: Ideologie und Praxis im 20. Jahrhundert* (Leipzig 2001). Bedenklijk als de *Westforschung* was, ze leverde op het gebied van de dialectgeografie ook interessante resultaten op. Zo danken we aan Frings de gedachte van een 'Keulse taal-expansie': taalvormen die in concentrische of uitwaaierende isoglossen de vloedlijnen aangeven van de invloedsfeer van het Keulse taaleigen tussen Maas en Rijn.
- 28 J. van Mierlo, *Oude en nieuwe bijdragen tot het Veldeke-probleem* (Gent 1957); G. De Smet, *J. van Mierlo en het Veldekeprobleem* (Groningen 1963).
- 29 De editiemethoden van (met name) Schieb zijn sindsdien ook binnen de germanistiek aan kritiek bloot komen te staan: Kai Walter, *Quellenkritische Untersuchungen zum ersten Teil der Servatiuslegende Heinrichs von Veldeken* (proefschrift Westfälische Wilhelms-Universität; Münster 1970).
- 30 Algemeen daarover: Alexander Demandt ed., *Deutschlands Grenzen in der Geschichte* (München 1990).
- 31 Dat is in meer algemene zin omljnd in J. Leerssen, 'Nationalism and the cultivation of culture', in: *Nations and nationalism* 12 (2006) 559-578.
- 32 Bormans zelf merkte al op: 'N'est-il pas étrange qu'on ait appelé cette partie de notre pays Province de Limbourg, quoique pas un pouce peut-être de tout son territoire n'ait appartenu à l'ancien Duché de Limbourg' ('Sinte Servatius legende' 8n.). De ontoepasselijkheid van de naam van het middeleeuwse hertogdom op de negentiende-eeuwse provincie is overbekend. Bormans gebruikt de term in analeptisch-overdrachtelijke zin, als een negentiende-eeuwse Limburger die terugblikt in de geschiedenis - anders dus dan het verbale rookgordijn dat Frings en Schieb optrekken, en waarmee ze het Graafschap Loon onder de rook van Aken en Eupen proberen te plaatsen.